

Коваль І.М.*

АМЕРИКАНСЬКИЙ «НЕОРЕАЛІЗМ»: ВСТУПАЮЧИ У ХХІ СТОЛІТТЯ. КОНЦЕПЦІЇ І МЕТОДИ

У даній статті автор приводить практичний аналіз робіт, які являють собою найбільш значні напрямки розвитку неореалізму, дають загальну уяву про дослідження представників цієї школи із проблем міжнародної політики.

Ключові слова: неореалізм, структурний реалізм, однополярність, міжнародні відносини.

В данной статье автор приводит практический анализ работ, которые представляют собой наиболее значительные направления развития неореализма, дают общее представление об исследованиях представителей этой школы проблем международной политики.

Ключевые слова: неореализм, структурный реализм, однополярность, международные отношения.

Author provides the practical analysis of works which represent the most considerable directions of development of neorealism in this article, adumbrate about researches of representatives of this school of problems of international policy.

Key words: neorealism, structural realism, one-polarity, international relations.

Неореалізм — одна із сучасних теорій міжнародних відносин, являє собою оновлену версію політичного реалізму. Хоча його формування пов'язують із роботою К. Уолтса «Теорія міжнародної політики», яка побачила світ у 1979 р., неореалізм розвивався із самого початку за декількома конкуруючими напрямками.

Багато робіт представників даної школи залишаються маловідомими широкій українській аудиторії. Тим часом, неореалізм, виступаючи в якості наукового світогляду, значно впливає на формування зовнішньополітичного курсу США в останні десятиліття. При цьому не слід забувати, що між наукою про суспільство й суспільною практикою завжди є певні невідповідності. У практичній політиці важко суворо дотримуватися положень теорії, та й зовнішня політика США завжди відрізнялася прагматизмом.

Однак уява про основні концепції неореалізму дозволяє оцінювати події очима тих американських експертів, які більше за інших наближені до влади, глибше розуміти підґрунтя прийнятих рішень, і судити про можливі перспективи американської зовнішньої політики.

Таким чином, у даній статті подано практичний аналіз робіт, які являють собою найбільш значні напрямки неореалізму як такого, дають загальну уяву про дослідження представників цієї школи із проблем міжнародної політики. У них обговорюються класифікація, розвиток парадигм теорії міжнародних відносин і місце неореалізму серед них; «великі дебати» між прихильниками різних парадигм; ідейне коріння, методологія,

* доктор політичних наук, професор, ректор Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, завідувач кафедри міжнародних відносин

еволюція «класичного» реалізму й неореалізму; нові дослідницькі завдання, які постали перед політичною теорією після закінчення «холодної війни». Зазначимо, що не всі згадані автори самі виступають як прихильники неореалізму.

Необхідно особливо зупинитися на декількох найбільш важливих роботах американських авторів. У главі збірки «Коріння реалізму» Е. Телліс простежує розвиток реалістичної традиції в ретроспективі, починаючи від Фукідіда й далі до Н. Макіавеллі, Г. Моргентау, М. Каплана й К. Уолтса [1]. Він показує, що в методології платформа реалізму розвивалася від історико-філософських міркувань до сучасних дедуктивних форм мислення. На думку Т. Джонсона, базові положення «класичного» реалізму в остаточному підсумку беруть початок від ідей давньогрецьких софістів: відносність справедливості й правди; перевага негативного в природі людини; необхідність сили для захисту того, що хтось вважає правдою. До речі, указуючи на прадавнє коріння, автор робить висновок, що із закінченням «холодної війни» реалізм із його ставкою на силу не застаріває [2]. У той же час, П. Рейх і Л. Бегбі вважають, що помилково трактувати Фукідіда спрощено, як одностороннє джерело ідей реалістів. У прадавнього автора немає того характерного песимізму щодо ролі чесноти в політиці. Із твору «Історія Пелопоннеської війни» не впливає, що конфліктність - неодмінний атрибут і політики, і природи людини, даний на всі часи [3]. Дж. Хеслем і Д. Баучер у своїх працях простежують процес становлення реалістичної традиції в європейській політичній думці, а також вплив ідей геополітики на формування американської версії реалізму.

Неореалізм постав предметом дослідження в американській історіографії на початку 1980-х років, тоді ж з'явився й сам термін, який приписують Р.Ешлі [4]. До цього часу роботи неореалістів називали системними теоріями міжнародної політики, які продовжували «лінію» М. Каплана.

Американські дослідники вважають, що неореалізм успадкував деякі недоліки «класичного» періоду. М. Кауппі пише, що представники різних версій неореалізму теж наголошували на вигідних для себе судженнях Фукідіда. Тим часом давньогрецький автор звертався до поняття балансу сил не просто як до універсального принципу політики. У ньому він бачив характер відносин конкретних держав, що мали специфічні властивості: політичні традиції, облаштування, інтереси безпеки [5]. Йому вторить Т. Хілкс. Говорячи про загальне філософське коріння реалізму й неореалізму, їхні подібності й відмінності, він пише, що загальна теорія К. Уолтса не може обійтися без наративності, через яку неореалісти критикують Г. Моргентау. Відрив від емпірики робить теорію мало корисною в практичній політиці, але ж саме на «практичну мудрість» претендує загальна теорія. Неореалісти повторили помилку «класичних» реалістів, спростивши міркування Фукідіда. Його «реалізм» означав те, що світ - це не втілення умоглядної схеми, а конкретна діяльність з урахуванням впливу людських пристрастей і фактору випадковості [6].

У роботах Х. Моурітцена й Дж. Хеслема міститься аналіз методологічних особливостей структурного реалізму К. Уолтса. У них показані особливості наукового світогляду К. Уолтса, що розкривають його розуміння завдань загальної теорії політики й відмінностей загальної теорії від теорії зовнішньої політики. Дж. Хеслем вивчає еволюцію концепцій «держава» і «баланс сил», починаючи від Н. Макіавеллі й закінчуючи К. Уолтсом. До обмеженості неореалізму він відносить антиісторизм у трактуванні конфліктності міждержавних відносин. Хибною є й механістичність у розумінні балансу сил, який у дійсності формується значною мірою під впливом намірів і свідомих зусиль. Проте, як вважає Г. Моурітцен, теорія К. Уолтса як і раніше залишиться в центрі уваги в найближчій для огляду перспективі, слугуючи важливим світоглядним орієнтиром для по-

дальшого розвитку політичної теорії. Знакові слова, якими Г. Моурітцен закінчує свою статтю: «Уолтс зможе побити тільки сам Уолтс» [7]. Зацікавленість в іншому варіантові неореалізму, теорії гегемоністської стабільності Р. Гілпіна, продиктована зростаючою увагою до взаємозв'язку міжнародних економічних і політичних відносин, що відбуваються на тлі тенденції глобалізації, яка набирає сили.

Як відзначає Р. Уолкер, проблема історизму знайшла різні втілення в розвитку неореалістичних теорій. Якщо в К. Уолтса це явна відмова мати справу зі змінами як такими, то в Р. Гілпіна — суперечливе з'єднання структурних уявлень і динаміки світових політичних процесів. У зіткненні цих точок зору автор знаходить глибинну засаду, що бере початок від інтелектуальних традицій західної політичної думки. Одна з них пов'язана з концепцією політики Н. Макіавеллі, який бачив її в постійній зміні. Інша традиція належить Дж. Гоббсу, який у міркуваннях про політику виходив із відсторонених, позачасових метафізичних тез про буття людини. Але проблема неореалізму навіть не в тому, що він використовує структуралізм, а в тому, щоб показати, як структури проявляються в різноманітні історичної практики. Перебільшене протиставлення деяких категорій («загальне» і «особливе» тощо) веде до маніхейського дуалізму як у розвитку, так і в сприйнятті ідей неореалізму: державний інтерес проти особистого, порядок проти справедливості, міжнародна політика проти громадянського суспільства, колективізм проти анархії [8].

Важливий етап в еволюції неореалізму розпочався після закінчення «холодної війни» та наступного зростання хаосу в міжнародних відносинах. Ця подія стала причиною появи нових теорій. Наприклад, теорія циклів трансформувалася в еволюційну теорію, і з'явився новий напрямок — нелінійний аналіз політики.

Н. Макфарлайн виділив ще одну важливу особливість еволюції парадигми неореалізму: окремі теорії розвиваються за конкуруючими напрямками, надаючи парадигмі високого рівню ідейного плюралізму й змагальності. Саме тому частина сучасних реалістів не відносять себе до послідовників «лінії» К. Уолтса, апелюючи, швидше, до робіт «класичного» напрямку. Однак, як вважає Н. Макфарлайн, ця тенденція не веде до втрати цілісності парадигми, а виступає умовою її подальшого розвитку. Крім того, автор відзначив тенденцію до переносу уваги неореалістів від міжнародної політики в цілому до політики окремої держави й до більш широкого трактування ряду факторів. Крім структурного впливу до них належать внутрішньополітичні причини й система прийняття рішень [9].

Іншим наслідком радикальних змін у міжнародній системі стали спроби зробити ревізії положень неореалістичних теорій. Як зазначив Ч. Кеглі, досвід багаторічних дебатів за активної участі реалістів по суті й породив те, що сьогодні називають теорією міжнародних відносин, але в першу чергу — неореалізм. Особливу гостроту дискусії навколо світогляду реалістів набули тому, що неореалізм в особі найбільш впливового напрямку — структурного реалізму — вважав найстійкішою біполярну систему, яка зруйнувалася знезацька для теорії [10]. Звичайно, не всі неореалісти згодні з останнім доводом, а К. Уолтс проблему падіння радянської наддержави виводить за межі своєї теорії.

Що стосується структурного реалізму, то серйозного перегляду базових постулатів не відбулося, хоча К. Уолтс і був змушений визнати помилковість деяких положень. Зокрема, це торкнулося неправомірного отождоження нестабільної структури зі станом війни між великими державами. Міжнародна система вже на початку 1990-х років стала менш керованою, а єдина супердержава зіштовхнулася з парадоксом: при відсутності рівного за силою політичного опонента відчувається зниження безпеки держави за рахунок непередбачених погроз. Яскравим проявом цієї тенденції став теракт 11 вересня 2001 р. Але визнання К. Уолтсом принципу балансу сил як засади міжнародної політики означає, що

зі зникненням супердержави в особі СРСР слід очікувати неминучої появи нового конкурента, чи то окремої держави, чи то їхньої коаліції. Колапс Радянського Союзу зовсім не означає, що разом із ним повинне зникнути поняття біполярності як властивості міжнародної структури.

У гострій полеміці між самими неореалістами беруть участь й прихильники концепції «достатньої сили» і помірної зовнішньої політики й ті, хто вважає, що в конкурентному середовищі держава завжди змушена проводити політику безпеки на випередження; прихильники впливу структурних сил на зовнішню політику держави й ті, хто підкреслює внутрішньополітичний контекст; ті, хто вважає, що моральним принципам немає місця в політиці, і ті, хто стверджує, що національні інтереси формулюються під частковим впливом етичних норм [11].

Тривають дискусії навколо умов стабільності міжнародної системи. Д. Коупленд, Т. Крістенсен, Дж. Снайдер намагаються привнести в теорію елементи динаміки на протиположному структуралістському світогляді. Одні неореалісти вважають, що детермінанти міжнародної системи — це полярність і розподіл сили, інші вказують ще й на сприйманий рівень загроз безпеці держави. Таким чином, замість «балансу сил» С. Уолт вводить більш загальне поняття — «баланс загроз». Деякі автори намагаються наново трактувати політику балансування в ХХІ ст. В епоху безмежного американського військового домінування вона, вочевидь, повинна одержати акцент на невоєнні складові могутності (soft power) [12].

Предметом суперечок виступає подальша еволюція міжнародної структури. К. Уолтс стверджує, що вона стане багатопольною в найближчому майбутньому, і в цьому плані статус США як єдиної супердержави буде втрачений [13]. Близької точки зору дотримуються П. Кеннеді й Р. Гілпін. При цьому прихильники концепції балансу сил як ядра міжнародної політики не знаходять чіткої відповіді на запитання, чому дотепер великі держави не прибігають до тактики балансування проти США. Одна з відповідей полягає в тому, що необхідно витримати паузу, указуючи на інтервенцію в Косово в 1999 р. як на межу, за якою настане незалежний від США розвиток збройних сил Європи й потім глобальне суперництво в дусі К. Уолтса.

Протилежну точку зору висловлює У. Уолфорс. Він вважає, що однополярність встановилася надовго. Спроби будь-якої великої держави перейти до політики балансування проти США шляхом мобілізації військової сили додатково зіштовхнуться за зростанням регіональної напруженості, що перетворює таку політику на малоімовірну. Щоправда, при цьому він спирається тільки на досягнуті США переваги, а не на джерела могутності й шляхи її підтримки в найближчому майбутньому.

Предметом спеціального аналізу стають важливі поняття, пов'язані з феноменом однополярності. Наприклад, досить часто й російські, і американські дослідники вживають терміни «гегемон» та «імперія» як синоніми. Р. Пейн пропонує критерії для їх більш чіткого розмежування. Він пише, що держава-лідер, тобто держава, що переважає за міццю всі інші держави, може існувати як у гегемоністській системі, так і в системі балансу сил.

Якщо в системі балансу сил складається однополярність, це означає, що більш слабкі держави здатні проводити політику балансування, але вона ускладнена через непогодженість і недовіру членів опозиції один до одного, через відсутність «центру», що об'єднує. Якщо ж лідер перебуває в багатопольній системі, політика балансування проти нього полегшується існуванням держави-суперника, яка досить могутня, щоб згуртувати навколо себе іншу опозицію.

У випадку гегемоністської системи перевага лідера настільки сильна, що він не побоюється політики балансування. Однак політика лідерства має два ступеня: імперський і власне гегемоністський. У випадку імперії лідер установлює правила ієрархічних відносин. Він змушений контролювати їхнє виконання, аж до обмеження суверенітету інших держав і використання військового насильства. Безмежна перевага гегемона рятує його від такої необхідності, та він може дозволити собі політику «доброго» (benign) гегемона. Звичайно, для США бажаніше знаходитися в становищі «доброго» гегемона, однак вони перебувають у статусі лідера в однополярному світі, у системі балансу сил. У цьому сенсі курс Дж. Буша-мол. на одноосібні дії провокує політику балансування, а в більш далекій перспективі — конфронтацію з великими державами [14].

Активно обговорюються перспективи подальшого розвитку структурного реалізму й інших версій неореалізму. Особливої уваги дослідників потребує феномен країн «третього світу», вплив яких у світі зростає, але чия поведінка не вміщується в традиційні логічні побудови неореалізму. Зокрема, це стосується ролі суверенітету, співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на зовнішню політику, особливостей структурного впливу міжнародної системи на ці держави, концепції балансу сил тощо.

Зовнішня критика на предмет глибокої кризи парадигми неореалізму також досить масштабна. Серед авторів, що беруть участь у суперечках про базові категорії реалізму, проблеми війни й миру після закінчення «холодної війни» та інших, можна знайти представників різних теоретичних парадигм: К. Уолтс - проти неолібералів, М. Фіскер - проти конструктивістів Ф.Краточвіла й Р. Нолла. Конструктивіст С. Гуцині пише про невизначеність категорії влади/сили в інтерпретації неореалістів. Варто зазначити, що й інші парадигми теорії міжнародних відносин не мають на цей рахунок чітких визначень.

Ряд критиків стверджують, що неореалізм має ефективність лише щодо обмежених історичних рамок «холодної війни», і тому не може вважатися універсальною теорією. У цьому зв'язку предметом гострої полеміки між неолібералами й неореалістами стала провальна політика М. Горбачова й причини розпаду СРСР [15]. М. Кремер звертається до іншого сюжету, який пов'язаний із закінченням «холодної війни» і, на його думку, показує, що концепції неореалізму «застаріли». Він доводить, що відмова України мати ядерну зброю знаходить набагато більш логічне й переконливе пояснення в термінах неоліберального інституціоналізму, аніж структурного реалізму [16].

Найрадикальніші автори неоліберальної орієнтації Дж. Легро й Е.Моравчік взагалі поставили під сумнів можливість визначення неореалізму як парадигми. Вони доводять, що ерозія базових положень неореалізму настільки відчутна, що він «уже розчинився» в інших теоретичних школах [17]. Близькі аргументи приводить згаданий вище конструктивіст С. Гуцині. Однак він спочатку зараховує до неореалістів деяких неолібералів, а потім говорить про неспроможність неореалізму як єдиної парадигми. Це робить його критику не цілком коректною. Більш оптимістичні перспективи розвитку неореалізму містяться в статтях прихильників цієї парадигми Е.Кепстейна й Ф. Закарія [18].

Зовнішня критика неореалізму й гострі внутрішні дебати з багатьох питань красномовно свідчать про кризові явища цієї теорії. Комплексне вирішення методологічних та концептуальних проблем, що нагромадилися в рамках неореалізму, С. Браун пропонує розв'язати за допомогою створення нової, похідної від реалізму парадигми — теорії світоустрою (world polity). Її основна мета полягає в тому, щоб знайти засоби управління анархічною системою, необхідні для вирішення ряду глобальних проблем, які здатні поставити під сумнів саме існування людства. Теорія повинна привнести в аналіз політики

динаміку процесів, що відбуваються, урахування історичного контексту й відмову від «закритості» реалізму щодо концепцій інших парадигм [19].

Ще один варіант розвитку неореалізму представлений у праці британських учених Б. Бузана, Ч. Джонса, Р. Літла. Вивчаючи методологічні й інші проблеми, з якими зіштовхнувся американський неореалізм, вони пропонують з'єднати структурний реалізм К. Уолтса з ідеями неолібералів, щоб нова теорія в змістовному плані містила в собі не тільки політичний, але й соціально-економічний аспекти, а в методологічному — не тільки структури, але й процеси. Це дозволить компенсувати серйозний недолік структурної теорії, яка не пояснює, як елементи впливають на структуру. Близьких поглядів дотримуються неоліберали Р. Кохейн та Дж. Най [20].

Аналіз американської політичної думки, що вивчає американський неореалізм, дає підстави для наступних висновків.

По-перше, опубліковано велику кількість робіт з історії формування, з теоретичних та філософських коренів «класичного» реалізму, але в набагато меншій мірі — неореалістичного напрямку.

По-друге, неореалізм вважається набагато більш різномірною парадигмою в порівнянні з «класичним» реалізмом епохи Г. Моргентау. Це стосується як методології, так і концептуального змісту різних напрямків неореалізму. Багатьом критикам ця обставина дає підставу стверджувати, що неореалізм розвивається в бік подальшої дивергенції. На наш погляд, можна говорити про цілісну парадигму.

По-третє, опублікована значна кількість критичних досліджень неореалізму представниками інших теоретичних парадигм. У них підкреслюються недоліки й навіть протиріччя між його окремими напрямками. Наприклад, з питань про умови стабільності міжнародної системи або перспективи полярності системи в ХХІ ст. Із цієї критики роблять висновок, що неореалізм перебуває в стані глибокої кризи. Самі ж неореалісти, навпаки, бачать у гострій конкуренції ідей джерело живучості цієї школи.

По-четверте, теорія неореалізму у цілому й структурний реалізм зокрема, залишаються в центрі політичного дискурсу в США й поза їхніми кордонами. Неореалісти як і раніше публікують, мабуть, найбільшу кількість робіт із проблем безпеки й інших питань міжнародної політики. Неореалістичну спрямованість мають найбільш авторитетні експертні організації, що ведуть дослідження у військово-політичній сфері: РЕНД-корпорейшн, Інститут національних стратегічних досліджень при Університеті національної оборони, Інститут стратегічних досліджень при Військовому коледжі, Військово-морський коледж, Американський підприємницький інститут, Університет Дж. Гопкінса, Масачусетський технологічний інститут. Це говорить про сталий вплив неореалізму як на академічне співтовариство, так і на систему прийняття зовнішньополітичних рішень у США.

По-п'яте, одне із центральних питань міжнародної політики — подальші перспективи американського гегемонізму — не має однозначної відповіді. Згідно з найбільш песимістичною точкою зору, гегемонізм об'єктивно не може існувати довго. Інша точка зору полягає в тому, що тільки ефективна зовнішня політика здатна продовжити лідерство США. Її суть полягає в тому, що США повинні шукати засоби, аби залишатися прийнятним для всіх лідером у військовій, економічній і політичній сферах, а не нав'язувати свою волю за імперською моделлю. Нарешті, є неореалісти, переконані в міцності й тривалості американської гегемонії, заснованої на досягнутій перевазі й перевагах ліберальної демократії, які США можуть використовувати краще за інших.

Багато неореалістів вважають, що їхні напрацювання не затребувані політиками Вашингтона належною мірою, із чим важко не погодитися. На наш погляд, в академічному співтоваристві спостерігається зростання популярності стратегії вибіркової участі й різних версій неоізоляціонізму в якості альтернативи стратегії домінування. Звичайно, критика неореалістів не означає, що вони вважають зовнішньополітичний курс США принципово помилковим. Мова йде про вибір оптимальної стратегії, що забезпечує лідерство, а також про те, що в цей час за досягнення стратегічних цілей Америці доводиться платити занадто велику ціну.

Список використаних джерел

1. Tellis A. *Reconstructing Political Realism// Roots of Realism*/Ed. by B.Frankel. Portland. – London, 1996. – P. 3-104.
2. Johnson T. *The Idea of Power Politics: The Sophistic Foundations of Realism // Roots of Realism*. – P. 194-247.
3. Rahe P. *Thucydides' Critique of Realpolitik//Roots of Realism*. – P. 105-141.
4. Ashly R. *Political Realism and Human Interests//International Studies Quarterly*. – 1981. Vol.25, №2. – P. 204-236.
5. Kauppi M. *Thucydides: Character and Capabilities//Roots of Realism*. – P. 142-168.
6. Heilke T. *Realism, Narrative, and Happenstance: Thucydides' Tale of Brasidas//American Political Science Review*. – 2004. Vol.98, №1. – P. 121-138.
7. Haslam J. *No Virtue Like Necessity*. P. 250-251; Mouritzen H. *Kenneth Waltz: A Critical Rationalist between International Politics and Foreign Policy//The Future of International Relations/ Ed. by I.Neumann, O.Woever*. London; New York. – 1997.
8. Walker R. *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. – New York, 1993. – P. 104-105, 112, 123-124.
9. MacFarlane N. *Realism and Russian Strategy after the Collapse of the Soviet Union//Unipolar Politics: Realism and State Strategies after Cold War/Ed. by E.Kapstein, M.Mastanduno*. – New York, 1999. – P. 218-260.
10. Lebow R. *The Long Peace, the End of Cold War and Theories of International Relations//International Organization*. – 1994. Vol.48, №2. – P. 249-277.
11. Snyder J. *Myth of Empire: van Evera S. Primed for Peace: Europe after the Cold War//International Security*. – 1990/91. Vol.15, №3. – P. 7-57.
12. *America Unrivaled: Future of Balance of Power/ Ed. by G.Ikenberry*. Ithaca, 2002. P.25.
13. Waltz K. *The Emerging Structure of International Politics//The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security/Ed. by M.Brown, S.Lynn-Jones, S.Miller*. Cambridge (MA), – 1995. – P. 42-77.
14. Pape R. *Soft Balancing against the United States// International Security*. – 2005. Vol. 30, №1. – P. 7-45.
15. *International Relations Theory and the End of the Cold War/Ed. by R.Lebow, T.Risse-Kapfen*. – New York, – 1995.
16. Kramer M. *Neorealism, Nuclear Proliferation, and East-Central European Strategies//Unipolar Politics*. – P. 385-463.
17. Legro J., Moravchik A. *Is Anybody Still a Realist?//International Security*. – 1999. Vol. 24, №2. – P. 5-41.
18. Kapstein E. *Is Realism Dead? The Domestic Sources of International Politics//International Organization*. – 1995. Vol.49. №4. – P.751-774; Zakaria F. *Is Realism Finished?//The National Interest*. – 1992/93. №3. – P. 19-22.

19. Brown S. International Relations in a Changing Global System: Toward a Theory of World Polity. Boulder, – 1992.
20. Keohane R., Nye J. Power and Interdependence Revisited//International Organizations. – 1987. Vol. 41, №4. – P. 725-753.